
Jurga Pukinskaitė

Glavlitas Lietuvoje 1953–1964 m.

Šio straipsnio tikslas yra atskleisti vienos iš cenzūrą vykdžiusių institucijų – LSSR Glavlito – veiklą postalininiu laikotarpiu 1953–1964 m., jos intensyvumo ir pasyvumo fazes, vadinamuosius „atšilimo“ ir „atšalimo“ laikotarpius. Darbe atskleidžiama LSSR Glavlito struktūra, kadru sudėtis, pateikiama kontroliuojamų objektų apžvalga.

IVADAS

Sovietinės ideologijos pagrindinis tikslas buvo kontroliuoti visas individo gyvenimo sritis. Neklystanti ir visagalė valdžia kontroliavo žmonių pažiūras, politinę sąmonę, filtravo informaciją ir visiškai reglamentavo piliečių santykius. Mokslas, kultūra, menas buvo reguliuojami ir dogmatizuojami „iš viršaus“. Užsibrėžta suvienodinti visas pažiūras, tad pažiūros, kurios skyrėsi nuo oficialiųjų, savaime tapdavo priešiškos. Komunistinė doktrina nesitaikstė su neklasiniu požiūriu, idėjų pliuralizmu ar vertybių įvairove. Marksizmo-leninizmo veikalo interpretavimas visada buvo partijos monopolis¹. Valdžios aukščiausiam atstovui buvo skiriama totalinio ir neklystančio autoriteto vieta. Monopolinė visuomenės gyvenimo kontrolė buvo vykdoma pasitelkiant įvairiausias priemones ir veiksmus. Visuomeniniame gyvenime buvo taikomi struktūriniai viešosios nuomonės cenzūros modeliai. Cenzūrą vykdančių ins-

titucijų veikla tapo svarbiausia sovietinės ideologijos ašimi.

Šaltiniai. Pagrindinis šio darbo šaltinis – archyvinė LSSR Glavlito institucijos medžiaga. Tai – LKP CK fondas, LKP Vilniaus miesto Spalio rajono komiteto pirminių organizacijų fondas, Valstybinių paslapčių saugojimo spaudoje Vyriausiosios valdybos prie Lietuvos SSR Ministrų Tarybos fondas. LSSR Glavlitas buvo nuasmeninta, anoniminė organizacija, jos veikla griežtai įslaptinta. Šios įstaigos dokumentai buvo dažnai naikinami², todėl nepavyko surasti svarbiausių jos veiklos instrukcijų. Archyviname LSSR Glavlito fonde yra išlikusios visos metinės veiklos ataskaitos apie spaudos leidinių, knygų fondų, iš užsienio gaunamos literatūros kontrolę, finansinės sąmatos, metiniai balansai, susirašinėjimo su kitomis organizacijomis dokumentai³ ir kt. Su vidiniu organizacijos gyvenimu padėjo susipažinti pirminės partinės LSSR Glavlito organizacijos protokolai⁴. Juose yra daug naudingos medžiagos apie vidinius organizacijos reikalus – paskolas, kadru kaitą, cenzorių klaidas, papeikimus, darbuotojų mokymus ir kt. Bendresnio pobūdžio informaciją pateikia LSSR Glavlito metinės ataskaitos⁵, kurių viena kopija buvo siunčiama SSRS Glavlito vadovui. Ataskaitose nurodomi cenzorių veiklos rezultatai, pagrindinės veiklos gairės, pateikiami cenzūrinių įsikišimų, cenzūruojamų ob-

jektų pavyzdžiai. Tačiau ši medžiaga vertintina labai kritiškai, nes kyla patikimumo problema. Ypač atsargiai reikėtų vertinti atskaitose nurodytus skaičius – cenzūrinių išbraukimų, knygų egzempliorių sugražinimo į bendruosius fondus ar jų perdavimo į specialiuosius fondus ir kt. Dažnai duomenys buvo klastojami arba pateikiami apytiksliai, stengiantis įvykdyti užsibrėžtą veiklos planą. Šiuo atveju patikimesniais dokumentais galima laikyti Glavlito įsakymus ir informacinio pobūdžio susirašinėjimus su įvairiomis organizacijomis, tačiau žinant, kad nemažai svarbių direktyvų buvo nurodoma žodžiu, jų taip pat negalima vertinti kaip visiškai patikimų.

Platesniu aspektu nagrinėti pasirinktą temą padėjo rašytojų, redaktorių ir pačių cenzorių, išgyvenusių sovietinį laikotarpį, atsiminimai⁶. Arvydo Sabonio sudarytoje knygoje atskleidžiama rašytojų kūrybos atmosfera, autorių ir leidėjų santykiai, LKP CK „auklėjimo“ priemonės. Ši knyga vertinga ir tuo, kad joje savo atsiminimus rašė ne tik cenzūruojamieji rašytojai, bet ir patys cenzoriai, pateikiami oficialūs dokumentai – „Vagos“ leidyklos įvairių posėdžių protokolų ištraukos, LSSR valstybinio leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komiteto įsakymai, Glavlito dokumentinė medžiaga, visų šių įstaigų partinių organizacijų susirinkimų dokumentų ištraukos. Literatūrinio gyvenimo dramatiškumą atskleidžia įvairių rašytojų teisiniai dokumentai ir atsiminimai, sukaupiti knygoje „Rašytojas pokario metais“. Atsiminimų seriją pratęsia Alfonsas Bieliauskas autobiografiniu kūriniu „Abipus Rubikono: paliudijimai“. Jame buvęs Lietuvos rašytojų sąjungos valdybos pirmininkas aprašo literatūrinį ir kultūrinį Lietuvos gyvenimą bei savo kūrybinę ir visuomeninę veiklą. Atsiminimų knygą yra išleidęs ir Jonas Čekys, ilgametis „Vagos“ leidyklos direktorius.

Periodiniuose spaudos leidiniuose apie cenzūrą yra rašę Klemensas Sinkevičius, Van-

da Stonienė, Valerija Vilnonytė, Margarita Matulytė, Arūnas Streikus, Liudas Truska⁷ ir kt. K. Sinkevičius straipsnyje „Šešiabriaunio spaudos imperija...“ analizuoja specialaus literatūros saugojimo skyriaus (specialiojo fondo) struktūrą ir knygų kaupimą. Svarbiausi postalininiu laikotarpiu Lietuvoje naudoti viešojo diskurso kontrolės metodai ir jos tendencijos aptariamos A. Streikaus straipsnyje „Ideologinė cenzūra Lietuvoje 1956–1989 m.“ V. Vilnonytės straipsnyje „Knygų naikinimas Lietuvoje 1944–1956 metais“ parodoma, kaip sovietiniu laikotarpiu buvo naikinama kultūra ir menas.

Detaliau išnagrinėti temą padėjo Rusijoje išleista Tatjanos Gorejevos monografija⁸, kurioje aprašyti sovietinėje Rusijoje taikyti cenzūros metodai vėliau buvo naudojami ir Lietuvoje. Kadangi visi nurodymai LSSR Glavlitą pasiekdavo tiesiogiai iš Maskvos, tai Rusijos politinė padėtis atsispindėdavo ir Lietuvos politiniame gyvenime. Lietuvoje buvo diegiamas toks pat kaip ir kitose Sovietų Sąjungos respublikose įdiegtas cenzūros modelis.

LSSR GLAVLITO STRUKTŪRA, PAGRINDINIAI VEIKLOS PRINCIPAI

Struktūra. Ideologinės propagandos institucijų struktūra ir mechanizmai, sukurti ir išbandyti Rusijoje jau pirmaisiais sovietiniais dešimtmečiais, buvo sėkmingai perkelti į okupuotas ir aneksuotas respublikas. Pagrindinė visuomenės sovietizavimo atrama buvo kultūros politika, kuri, pasitelkusi žiniasklaidą, švietimą bei kitas priemones, turėjo suformuoti naują sovietinį pilietį. Tuo pat metu pradėjusi funkcionuoti sovietinė cenzūra išitraukė į aktyvų naujos kultūros kūrimą. Veikė ir elementari inspektuojanti cenzūravimo – leidimų bei vizavimo sistema, tačiau jos strateginė užduotis buvo prognozuoti procesus ir kurti išankstines ribojančias nuostatas⁹. Sėkmingai pradėta vykdyti tokius už-

davinius, kaip sovietinės santvarkos pozityvumo diegimas, partijos politikos propagavimas, partijos vadų šlovinimas, tikrovės klasojimas ir istorinių faktų ignoravimas. Menas, literatūra, žiniasklaida buvo maksimaliai ideologizuoti, o jų paskirtis apibrėžta kaip socialistinės santvarkos šlovinimas. Politinių klaidų žiniasklaidoje nebuvo galima daryti. Siekiant to išvengti, visa informacija, prieš patekdama skaitytojui, buvo praleidžiama pro Glavlito filtrus. Cenzūra, uždrausdama ar praleisdama informaciją, aktyviai dalyvavo koreguojant visuomeninius procesus. Tam buvo sukurtas jau Rusijoje patikrintas cenzūros aparatas, kurio viena svarbiausių sudedamųjų dalių ir buvo Glavlitas.

SSRS Ministrų Tarybos nutarimu Nr. 3164 nuo 1951 m. balandžio 28 d. Glavlitui buvo paskirtos meno cenzūros funkcijos, o idėjinė kontrolė (teatrų repertuarų, muzikinių kolektyvų, cirkų, atlikėjų ir aktorių darbo kontrolė) – Meno reikalų komitetui prie SSRS Ministrų Tarybos¹⁰. 1953 m. birželio 17 d. Lavrentijaus Berijos pavedimu SSRS Glavlitas buvo įtrauktas į SSRS MVD sudėtį¹¹, tačiau jau 1953 m. spalio 20 d. SSRS MVD įsakymu Nr. 00940 išskirtas kaip atskira institucija, jos vadovu paskirtas K. Omelčanka¹². Susiformavęs 1922 m. sovietinėje Rusijoje ir galutinai sustiprėjęs cenzūros aparatas okupuotose valstybėse buvo pritaikytas jėga.

LSSR Glavlitas (sutrumpintas pavadinimas iš rusų kalbos – *Главное управление по охране военных и государственных тайн в печати при Совете Министров Литовской ССР*) keletą kartų keitė oficialų pavadinimą. Iš pradžių jis vadinosi Vyriausiąja literatūros ir leidyklų reikalų valdyba prie LSSR LKT (vėliau – MT), nuo 1953 m. – Vyriausiąja karinių ir valstybinių paslapčių spaudoje saugojimo valdyba prie LSSR MT, nuo 1963 m. – LSSR MT Valstybinio spaudos komiteto Vyriausiąja valdyba, nuo 1966 m. iki likvidavimo 1990 m. – Vyriausiąja valstybinių paslapčių spaudoje sau-

gojimo valdyba prie LSSR MT¹³ (toliau – Valdyba). Kitos ne mažiau svarbios cenzūros mechanizmo grandys – LKP CK Propagandos ir agitacijos skyrius, LSSR kultūros ministerijos Vyriausioji knygų prekybos valdyba, Lietuvos SSR vidaus reikalų ministerija. Tam tikrų nurodymų pateikdavo ir LKP CK sekretorius¹⁴. Be to, cenzoriaus funkcijas atlikdavo ir leidyklų redaktoriai, partiniai ir saugumo struktūrų administratoriai. LSSR Glavlitas buvo formuojamas pagal SSRS Glavlito ir partinius reikalavimus, jis turėjo sąjunginio-respublikinio organo statusą, prilygstantį valstybinio komiteto padėčiai. Visos jo įstaigos ir organizacijos sudarė bendrą sistemą, vykdančią paslapčių apsaugos darbą¹⁵. Nuo 1953 m. šios institucijos veiklą pradėta centralizuoti. Rajoninius cenzorius ėmė kontroliuoti centro darbuotojai, apie 50 proc. senų kadrų pakeisti naujais, pats Glavlitas perduotas Vidaus reikalų ministerijos žinion. Suformuotas cenzūros tinklas apėmė visas kultūros ir meno sritis: kiekvienam žurnalui, laikraščiui, kino teatrui buvo paskirta po kelis cenzorius. Glavlito įgaliotiniai turėjo po specialų kambarį kiekvienoje periodinio laikraščio redakcijoje, Radijo komitete. Zoniniai Glavlito skyriai veikė Kaune, Klaipėdoje ir Šiauliuose (po Antrojo pasaulinio karo kiekvienas rajonas turėjo cenzorių). Valdybos sistemoje buvo suformuoti skyriai, kontroliuojantys atskiras sritis: bibliotekų fondus, muziejus, parodas ir t. t. Buvo vykdomas pirminis ir antrinis leidinių patikrinimas. Periodinių leidinių, Radijo ir televizijos komiteto medžiaga, knygos ar brošiūros antriniam patikrinimui buvo skiriamos Valdybos viršininko nurodymu, atsižvelgiant į dokumento svarbą ar cenzoriaus, vykdykusio pirminį patikrinimą, kvalifikaciją. Antrinei kontrolei visada buvo skiriami moksliniai ir politiniai veikalai; visi kiti, įskaitant brošiūras, žurnalus, jau išleistas knygas, antrinei kontrolei galėjo būti paskirti atsižvelgiant į jų politinę svarbą¹⁶.

Veiklos principai. Savo darbą Glavlitas organizavo pagal du norminius dokumentus: „Vieningas neslaptų leidinių spausdinimo taisyklės“ ir „Draudžiamų skelbti žinių sąrašą“; Glavlito darbuotojai turėjo ir „Cenzoriaus atmintinę dėl atspaudų apiforminimo vykdant pirminę ir antrinę knygų bei žurnalo produkcijos kontrolę“¹⁷. Be to, buvo privalomi ir žodiniai-telefoniniai, komandiniai valdžios paliepimai. Respublikos knygynų ir bazių knygų fondai buvo valomi pagal „Pasensusių leidinių bibliografinę rodyklę“, kurią Glavlitas pateikdavo knygynų vedėjams. Glavlito funkcijos buvo apibrėžiamos SSRS Ministrų Tarybos patvirtintais nuostatais. Juose buvo nurodyti pagrindiniai Glavlito uždaviniai, teisės ir vaidmuo valstybinių organų sistemoje¹⁸. Pagrindinis sovietų cenzūros norminis dokumentas buvo minėtas „Draudžiamų skelbti žinių sąrašas“. Jo reikalavimai buvo privalomi ne tik Glavlito darbuotojams, bet ir visiems leidyklų bei redakcijų darbuotojams, atsakingiems už redagavimą, ministerijoms, žinyboms, valstybinėms bei visuomeninėms organizacijoms, rengiančioms publikacijas. Sąrašas galiojo visoje šalyje; jame nebuvo numatyta jokių regioninio, žinybinio bei kitokio pobūdžio išimčių¹⁹. Drausta skelbti bet kokias žinias, kurios galėjo neigiamai paveikti šalies karinį-ekonominį potencialą, apsunkinti kitų gynybos, valstybės saugumo, ekonominių bei politinių problemų sprendimą. Paslapyje laikytos svarbių karinių ir civilinių objektų koordinatės, duomenys apie hidrologinius, meteorologinius ir kitus tyrimus. Kasmet buvo patikrinama keliasdešimt tūkstančių spausdintų lapų (žr. lentelę Nr. 1), padaroma keli šimtai cenzūrinių išbraukimų. Siekiant nuslėpti civilinės bei karinės gamybos apimtis, periodiniuose leidiniuose buvo išbraukiami skaičiai, nurodantys tikslus pramonės šakų produkcijos duomenis. Buvo draudžiama spausdinti duomenis apie mažaraščius ir beraščius. Pagrindinė priežastis –

SSRS karinio potencialo įslaptinimas. Tokie pat apribojimai taikyti ir medicinos, naudingųjų iškasenų, transporto, ryšių, finansų, užsienio politikos srityse.

Lentelė Nr. 1. LSSR Glavlito cenzūros ataskaitiniai duomenys 1953–1964 m.

Metai	Patikrinta spausdintų lapų vnt.	Cenzūros išbraukymai
1953	59 373	289
1954	23 512	364
1955	45 941	236
1956	18 098	235
1957	17 265	285
1958	15 778	785
1959	16 765	448
1960	16 584	356
1961	19 642	107
1962	19 415	166
1963	21 582	218
1964	25 960	291

Lentelė sudaryta pagal ataskaitas apie LSSR Glavlito darbą 1953–1964 m., LYA LKP DS, f. 1771, ap. 192, b. 18, l. 3; ap. 193, b. 9, l. 10, 63; ap. 205, b. 12, l. 17, 46; b. 39, l. 14, 30; ap. 208, b. 13, l. 5, 26; LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 24, l. 6; b. 28, l. 6, 27; b. 48, l. 13, 28; b. 51, l. 10, 25; b. 56, l. 7, 19; b. 63, l. 3, 5.

Darbai ir dokumentai, kurie turėjo būti įslaptinti ir jų paskelbimas būtų itin žalingas valstybei, buvo žymimi grifu „ypatingai slap-tai“ arba „visiškai slap-tai“. Tokie dokumentai, kurių paskelbimas nebūtų toks žalingas, bet galėtų pakenkti valstybės interesams, buvo žymimi grifu „slaptai“ arba „naudotis tarnyboje“²⁰. Be Glavlito antspaudo „spausdinti leidžiama“ jokia spaustuvė neturėjo teisės, pradėti dauginti nei knygos, nei kalendoriaus. Antspaudą cenzorius išpausdavo tik tada, kai už leidinį atsakingas redaktorius pašalindavo „valstybės paslaptis“ – pats cenzorius niekada nieko nebraukdavo, tik pieštuku pažymėdavo jam kliūvančias vietas²¹.

Bibliotekos ir knygynai buvo tikrinami remiantis atitinkamu SSRS Glavlito įsaky- mu. Pagal 1955 m. sausio 27 d. įsakymo Nr. 165 reikalavimus²² biblioteka (knygynas), patikrinusi savo knygų fondus ir išėmusi knygas, išvardytas „Bibliografinėje rodyklėje“, surašydavo aktą. Paprastai nurašytini, uždrausti platinti leidiniai buvo vadinami „pasenusiais“, „susidėvėjusiais“ ir tokiu pretekstu įtraukiami į „Bibliografinę rodyklę“. Knygų išėmimo akto egzempliorių biblioteka pateikdavo cenzoriui, kuris jį peržiūrėdavo ir apie nepagrįstus knygų išėmimus pranešdavo bibliotekos vedėjui. Rajono cenzorius iš patikrintų aktų atrinkdavo rajono bibliotekos bei kitų didesnių bibliotekų aktus ir siųsdavo juos į Vyriausiąją valdybą. Visų kitų bibliotekų ir knygynų aktai likdavo pas rajono cenzorių. Bibliotekai (knygynui) ne laiku pateikus tokį aktą, cenzorius turėdavo nustatyti vėlavimo priežastis ir imtis priemonių, kad bibliotekos knygų fondas būtų skubiai išvalytas. Drausta išimti ir naikinti knygas, neišvardytas bibliografinėse rodyklėse arba kituose cenzūros dokumentuose. Cenzorius buvo atsakingas, kad visa jam pateikta spaudos leidinių ir radijo mazgų medžiaga būtų kontroliuojama laiku. Kiekvieną kartą gavęs naują rodyklę arba įsakymą, jis turėjo patikrinti bibliotekas ir knygynus. Patikrinimo rezultatus apiformindavo aktais, kuriuos su mėnesine ataskaita išsiųsdavo į Vyriausiąją valdybą. Bibliotekų kontroliniai patikrinimai turėjo būti vykdomi ne rečiau kaip kartą per metus, knygynų – ne rečiau kaip kartą per ketvirtį. Be to, cenzorius turėjo tikrinti naujai atidaromas parodas, nuolat veikiančius muziejus, spaustuves.

Vienas svarbiausių Glavlito veiklos principų buvo slaptumas: ne tik visuomenės atžvilgiu, bet ir tarp organizacijos darbuotojų. Glavlito dokumentai turėjo įslaptinimo grifą, buvo platinami pasirašytinai, numeruoti, juos perrašinėti ar skleisti žinias apie jų turinį buvo draudžiama. Panaudoti Glavlito

dokumentai turėjo būti gražinami²³. Vėliau buvo parengti nurodymai, kaip naikinti dokumentus vietose. Pagal tuos nurodymus sudeginta didžioji dalis LSSR Glavlito archyvo. 1959–1960 m. buvo atrinkti archyvuose laikomi slapti dokumentai, kurių „galiojimo laikas jau buvo pasibaigęs“: instrukcijos dėl išimtinės literatūros archyvuose laikomos tik metus; laiškai dėl užsienio literatūros laikymo buvo sunaikinami po 10 metų; kiti dokumentai, atsižvelgiant į jų svarbumą ir slaptumą, sunaikinami po 2–5 metų²⁴. 1959 m. iš 169 bylų, kuriose buvo 1944–1952 m. dokumentai, nesunaikintų liko tik 20 bylų. 1960 m. birželį Kauno cenzorių grupėje buvo išimtos ir sunaikintos visos turėtos bylos²⁵. Vėliau Glavlito archyvo bylos naikintos 1966–1968 m. ir 1977 m.²⁶ Kai kurie Glavlito dokumentai buvo skiriami ilgalaikiam naudojimui – tokie kaip LSSR Glavlito įsakymai, aplinkraščiai, metinės ataskaitos, atestacinių komisijų nutarimai ir kt. Jų egzemplioriai taip pat buvo numeruojami, spausdinami su grifu „tarnybiniam naudojimui“, dalijami pasirašytinai, o keičiantis atsakingam už jų naudojimą asmeniui, perduodami pagal aktą pakeičiančiam darbuotojui. Šie dokumentai nevadinti Glavlito dokumentais, juos išleisti buvo pavedama Knygų rūmams, Kultūros ministerijai ar kt.²⁷

LSSR Glavlito sistemoje informacinė tarnyba, tik cenzoriui prieinamos leidyklų, laikraščių, žurnalų ir biuletenių kartotekos buvo sudarytos 1958 m.²⁸ Sukauptos įvairių SSRS Glavlito ir kitų institucijų įsakymų bei nutarimų bylos buvo įsegamos į specialų žurnalą „Visų raštu ir žodžiu pateiktų nurodymų apskaita“. Kiekvienam gautam dokumentui nurodoma įvykdymo data. Glavlito vadovybė tikrindavo, kaip cenzorius vykdo įsakymus, apie terminus dažnai primindavo ir vadovybės viršininkas. Informacinė tarnyba taip pat rūpinosi medžiagos komplektavimu ir kaupimu; tas darbas buvo tęsiamas ir 1963 m. Medžiaga komplektuojama pagal abėcėlę arba te-

matiką. Be to, buvo sukaupiti atskiri aplankai su laikraščių iškarpomis ir informacine literatūra, sudaryta kartoteka pagal „Instrukcijas“ paragrafus. Duotas leidimas kaupti tam tikrą medžiagą kariniais, mokslo, technikos ir ekonomikos klausimais. Tai turėjo padėti cenzoriui plačiau susipažinti su aktualijomis ir produktyviau dirbti.

LSSR GLAVLITO SISTEMOS KADRAI

Kadru sudėtis. Chruščiovinio „atšilimo“ metu ideologai pagal ikirevoliucinį Vladimiro Lenino priesaką literatūrą ir meną tebe laikė „partinio reikalo dalimi“. Su kultūra susiję asmenys, nepaisant jų partiškumo, buvo laikomi „ideologinio fronto darbuotojais“, taigi privalėjo kovingai nusiteikti klasiųjų priešų atžvilgiu ir prisidėti prie komunistinės ideologijos skleidimo. Leidyklos, spaustuvės ir jas cenzūruojančios organizacijos laikytos svarbiais „ideologinio fronto“ barais. Todėl labai rūpintis šių kadru „švarumu“ ir patikimumu. Visame LSSR Glavlito aparate dirbo apie 30–40 žmonių, kuriems nurodymus duodavo LSSR Glavlito viršininkas arba jo pavaduotojas. Jiems instrukcijos buvo siunčiamos iš Maskvos – SSRS Glavlito ar SSKP CK. LSSR Glavlito valdybai vadovavo buvę revoliucionieriai, karo veteranai, pokario aktyvistai, baigę partinius mokslus. Ilgiausiai čia dirbo Glavlito viršininko pavaduotojas Borisas Gurvičius (nuo 1945 iki 1986 m.). Iš pradžių LSSR Glavlitui vadovavo M. Jofė (1944 m. liepa–1945 m.). Vėliau vadovu buvo paskirtas rusų kilmės A. Malyginas (1945–1953), po jo kurį laiką pareigas ėjo M. Slavinas, vėliau – Vytautas Zenkevičius (pasirašė 1954 m. ataskaitą), o nuo 1955 iki 1988 m. – Mykolas Slizevičius ir Algimantas Brazaitis (1988 m. gegužės 30 d.)²⁹. Nuo 1953 iki 1955 m. vadovybė neturėjo nuolatinio viršininko pareigas einančio asmens. Pačioje LSSR Glavlito

struktūroje buvo įkurtos partinės organizacijos: komunistų partinė organizacija, profsąjunginė ir komjaunimo organizacija. Jos turėjo palaikyti darbuotojų ideologinį pasirengimą ir budrumą, aptarti LSSR Glavlito darbo trūkumus ir numatyti priemones, kaip gerinti Valdybos darbą.

Glavlite dirbo įvairių tautybių žmonių; daugumą sudarė lietuviai, dalį rusai, žydai, lenkai (žr. lentelę Nr. 2). Antano Sniečkaus valdymo laikotarpiu šeštojo dešimtmečio pabaigoje, vykstant kultūros liberalizavimui, aparatas buvo lietuvinamas. Vis dėlto Valdybos ataskaitos ir protokolai daugiausia buvo rašomi oficialioms institucijoms privaloma rusų kalba. Tai buvo paranku ne tik rusakalbiams cenzoriams veteranams, bet ir SSRS Glavlito viršininkui, kuriam griežtai nustatyta tvarka kasmet buvo siunčiamos ataskaitos į Maskvą. Partiškumo atžvilgiu padėtis LSSR Glavlite, turint omenyje tai, kad jis atliko svarbų ideologinį darbą kontroliuojant valstybines ir karines „paslaptis“, buvo laikoma nepatenkinama. Maskvoje esantys vadovai dažnai dideliu LSSR Glavlito trūkumu įvardydavo mažą partijos narių skaičių³⁰, menką komjaunuolių aktyvumą. SSKP narių skaičius pasipildydavo vienu (1960 m.), kartais dviem asmenimis (1962 m.), tačiau 1953–1961 m. liko gana stabilus. Tik 1960–1964 m. aparate dirbo jau 9–15 SSKP narių, iš kurių penki asmenys turėjo 20–40 metų darbo stažą, o T. Dembo SSKP nare buvo net nuo 1925 m.³¹ Organizacijos nariai buvo nuolat raginami analizuoti SSKP CK plenumų nutarimus, suvažiavimo medžiagą, partijos ir vyriausybės nutarimus. Pabrėžiamas dalykinis kvalifikacijos kėlimas. LSSR Glavlito pirminė partinė organizacija rengdavo kasmetinius susirinkimus, kuriuose buvo susipažįstama su SSKP CK laiškais, LKP CK nutarimais, Valdybos darbo trūkumais; buvo analizuojamas cenzorių darbas, priimami sprendimai suaktyvinti cenzūros darbą.

Lentelė Nr. 2. LSSR Glavlito struktūroje dirbę asmenys 1953–1964 m.

Metai	Pagal partiškumą			Pagal išsilavinimą		Pagal tautybę		
	SSKP nariai	Komjaunuoliai	Nepartiniai	Aukštasis	Vidurinis	Lietuviai	Rusai	Žydai
1953	7	5	4	9	5	11	1	6
1954	–	–	–	–	–	–	–	–
1955	9	4	7	12	6	15	1	6
1956	–	–	–	–	–	–	–	–
1957	7	7	7	13	3	15	–	5
1958	9	7	10	18	4	19	–	5
1959	8	5	12	18	4	19	–	5
1960	9	3	12	19	4	18	–	5
1961	9	3	11	19	5	18	1	5
1962	11	3	10	20	5	18	2	5
1963	15	3	8	20	5	–	–	–
1964	15	2	8	20	5	–	–	–

Lentelė sudaryta pagal ataskaitas apie LSSR Glavlito darbą 1953 m., 1955 m., 1957–1964 m., LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 22, l. 3; b. 26, l. 35; b. 29, l. 7; b. 33, l. 24; b. 37, l. 17; b. 43, l. 18; b. 48, l. 9; b. 51, l. 7; b. 56, l. 20; b. 63, l. 12.

Ideologinio pasyvumo būta ir komjaunimo organizacijoje. Komjaunuoliai apkaltinti neveiklumu, savo pareigų nevykdymu. Tai rodo 1963 m. jų ataskaitinis susirinkimas, kuriame nebuvo atstovo nei iš partinės organizacijos, nei iš kitur, o renkamas sekretorius nebuvo numatytas iš anksto³². Jis apkaltintas neorganizuotumu, susirinkimų nutarimų nevykdymu, blogu nario mokesčio rinkimu (mokestis turėjo būti renkamas iš kiekvieno komunisto ir komjaunuolio). Nario mokesčio dydis priklausė nuo gaunamo atlyginimo dydžio ir dažniausiai sudarė nuo kelių iki keliolikos rublių.

Cenzorių rengimas. Toks „apsileidimas“ kiekvienais metais buvo drausminamas reikalavimais sustiprinti ideologinį budrumą, sugriežtinti kontrolę, kovoti su nerūpestingumu, „žioplumo ir plepumo“ faktais. 1960 m. reaguodami į SSKP CK laišką „Dėl revoliucinio budrumo pakėlimo“, komunistai, komjaunuoliai ir kiti cenzoriai buvo įpareigoti kruopščiai ištirti kiekvieną nerūpestingumo

faktą, pagarsinant spaudoje valstybinę paslaptį. Jie turėjo tai apsvarstyti bendruose susirinkimuose, įvertinti ir griežtai nubausti kaltininkus³³. Už klaidas tikrinant leidinius buvo skiriamos administracinės nuobaudos, o nuo 1960 m. jau kalbama ir apie atleidimą iš darbo. Tokių radikalių priemonių nebuvo imtasi – dėl kadro trūkumo ir jų kaitos Glavlito vadovybė buvo suinteresuota, kad darbuotojų kolektyvas būtų stabilesnis. Didesnė kadro kaita vyko 1953 m., kai LSSR Glavlito struktūrą perkėlus į MVD sudėtį jo darbuotojai buvo priversti atsistatydinti³⁴. 1956 m. Glavlito kadro sudėtis vėl buvo atnaujinta; tai paaiškinama cenzorių paskyrimu dirbti kitas pareigas³⁵. Tais pačiais metais iš pirmojo Glavlito skyriaus per 10 mėnesių išėjo 6 asmenys³⁶. Tai akivaizdžiai trukdė nenutrūkstamam cenzūros darbui. Dėl darbo specifikos Valdyba negalėjo be atrankos priimti darbuotojų, o ir jau priimtus asmenis reikėjo tinkamai išmokyti, išlaikyti jų ideologinį pasirengimą. Tam buvo skiriamas privalomai lankytinų seminarų ciklas, reng-

tos atestacijos, susirinkimai. Cenzorių nerengė jokios specialios mokyklos. Jie buvo mokomi individualiai – turėjo studijuoti partinių organų nutarimus ir Glavlito instrukcijas, laikydavo egzaminus, pereidavo atestacinę komisiją, stažuodavosi ir tik tuomet gaudavo cenzoriaus antspaudą ir teises³⁷. 1960 m. Glavlito darbuotojų „politinio idėjinio lygio kėlimui“ prie LSSR Glavlito sukurtas seminaras SSKP istorijai nagrinėti, kuriam vadovavo Valdybos viršininkas M. Slizevičius. Glavlito darbuotojams buvo nuolat skaitomos paskaitos bei pranešimai politinėmis ir ekonominėmis temomis, organizuojamos ekskursijos į LSSR mokslų akademijos skaičiavimo centrą, Vilniaus planetariumą ir kt. Paskaitas ekonominiais ir ideologiniais klausimais siūlyta rengti kartą per mėnesį, apie tarptautinę padėtį – kartą per ketvirtį, o literatūros ir meno klausimais – tik dvi paskaitas per metus³⁸. Reikalauta išsinagrinėti LKP CK nutarimus, sekretorių pranešimus. Kiekvienas cenzorius turėjo išmanyti LSSR ekonomikos pagrindus, pagrindines tarptautinės padėties gaires, SSRS ekonominę geografiją. Cenzoriaus žinios buvo tikrinamos atestacijomis, kurių metu atestuotojai patikrindavo ir kaip cenzorius yra išsinagrinėjęs „Sąrašą“, „Instrukciją“, „Vieningąsias taisykles“ bei „Nuostatus“. Per atestaciją buvo surašoma administracijos ir partinės organizacijos charakteristika apie cenzoriaus darbą, jo politinį ideologinį lygį³⁹. Neatestuotas cenzorius negalėjo toliau eiti savo pareigų.

Tokie vadovybės reikalavimai ne visada buvo įvykdomi: darbuotojai dažniausiai dirbdavo naktimis, darbo sąlygos ne visur buvo pakenčiamos, trūko darbo ir mokymosi priemonių (žemėlapių, knygų). Be to, cenzūros nuostatai ir instrukcijos, ateinančios iš Maskvos, dažnai keisdavosi ir būdavo pavėluotos. Dėl to patys cenzoriai sunkiai susivokdavo, ką išbraukti, o ką palikti. Dažnai suklysdavo dėl skirtingo dokumentų aiškinimo. Kar-

tais tame pačiame leidinyje vienas cenzorius klaidų nepastebėdavo, o kiti po pakartotinio patikrinimo rasdavo ką išbraukti. Tai mažino Valdybos autoritetą ir skatino dar intensyviau „auklėti“ cenzorius, kad jie geriau išmanytų cenzūros apribojimus. Ypač kritikuotas Kauno cenzorių grupės darbas. Ji buvo dažnai apibūdinama kaip „silpnesnė“ pagal politinį pasirengimą, nors cenzoriai ir turėjo didelę praktinio darbo patirtį.

„Iš viršaus“ nuleisti nurodymai pasiekdavo ir dar vieną grandį – redaktorius bei redakcijų darbuotojus, kuriuos instrukuoti ir konsultuoti reikėjo patiems cenzoriams. Jie turėjo vesti seminarus ir pasitarimus, per kuriuos aiškindavo terminologiją, vienų ar kitų išbraukimų priežastis. Vadovybė ir čia išvelgė trūkumų. Ji kritikavo cenzorius už tai, kad pasitarimai rengiami skubotai, per menkai analizuojami išbraukymai, neišradinagai pateikiama medžiaga redakcijų darbuotojams, ragino gerinti ideologinį redaktorių parengimą. Kartais konsultacijos buvo teikiamos raštu arba per komandiruotes⁴⁰.

CENZŪROS „ATLYDYS“ 1953–1957 M.

Cenzūros susilpnėjimas. Mirus Josifui Stalinui, ypač po Nikitos Chruščiovo pranešimo SSKP XX suvažiavime prasidėjusi „asmenybės kulto“ kritika kuriam laikui sutrikdė ideologinės cenzūros darbą. Glavlito sistemoje buvo jaučiama suirutė, praktiškai atsisakyta ideologinės kontrolės. 1953 m. ataskaitoje apie LSSR Glavlito darbą⁴¹ teigiama, kad Glavlitas daugiau užsiėmė „buržuazinio“ laikotarpio cenzūra, mažiau dėmesio skyrė knygoms, išleistoms 1940–1953 m., visiškai nekalbama apie religinio turinio knygas, mažai kalbama apie antikvarinius knygynus. 1953 m. liepą–1954 m. Glavlitui vadovavo tik Valdybos vadovo pavaduotojas B. Gurvičius, o paties vadovo pareigos nebuvo užimtos. Cenzūros sistemos viduje kilo nesutarimų tarp

Glavlito ir Švietimo ministerijos. LSSR švietimo ministerija, kaip rašoma 1953 m. Glavlito ataskaitoje⁴², cenzūrą atlieka retai ir tik Glavlitui įspėjus, daug draudžiamų knygų randama rajonų knygynų fonduose ir bibliotekose. Ministerija nedaug dėmesio skyrė cenzorių įsakymams, mažai kontroliavo cenzorių darbą. Atsisakyta kai kurių ideologinio spaudimo formų: į kultūros istoriją leista žvelgti įvairiau, įtraukti kai kuriuos anksčiau draustus faktus.

Reaguodama į politinės visuomenės „atlydžio“ laikotarpio nuostatas, partinė vadovybė atsisakė kai kurių sovietinių postulatų, taikstėsi su iniciatyva „iš apačios“ – lyg ir pripažino literatūros ir meno kritikų bei tyrinėtojų dialogą⁴³. Vis dėlto nepamiršta iš istorijos ir žiniasklaidos išbraukti susikompromitavusių asmenų pavardžių. 1953 m. cenzūruojamų leidinių sąrašė ypatingas dėmesys skiriamas leidiniams su L. Berijos, dar kitaip įvardijamo „liaudies priešu“, atvaizdu, cita ta apie jį ar net jo pavardės minėjimu. SSRS kultūros ministerijos Vyriausiosios leidyklos 1953 m. liepos 15 d. nurodymu Nr. 2177 LSSR kultūros ministerijos Vyriausioji knygų prekybos valdyba buvo įpareigota išimti iš knygynų visas rusų ir kitomis nacionalinėmis kalbomis parašytas knygas, brošiūras bei kitus leidinius, kurie „užteršti medžiaga apie liaudies priešą Beriją“⁴⁴. 1953 m. rugsėjo 31 d. Lietuvoje patikrintas 3461 objektas, išimta 191 851 knygų bei brošiūrų egzemplioriai ir 3413 portretų⁴⁵. Uždraustos knygos buvo išimamos iš apyvartos, sunaikinamos arba „izoliuojamos“ specialiuosiuose fonduose. Tokių knygų pasirodymas prekyboje ar knygų fonduose buvo priskiriamas asmenims, užsiimantiems sąmoninga politine diversija. Kai Vilniaus knygyno Nr. 2 vedėja Pranė Petrauskienė pardavė albumą „Sovietų Lietuva 1940–1950“ su L. Berijos atvaizdu, o Ariogalos ir Pabradės rajonų bibliotekose rasta L. Berijos knygų („Kalba gedulo mitinge J. V. Stalino laidotuvių dieną“), tai

buvo vertinama kaip „priešo veikla ir politinė diversija“⁴⁶. Už cenzūros įsakymų nesilaikymą bei „aplaidų knygų fondų išvalymą nusižengusiesiems [...] skiriamos administracinės nuobaudos net iki atleidimo iš pareigų, o pavieniais atvejais už draudžiamos platinti literatūros laikymą bei jos pardavimą nusikaltusieji galėjo būti patraukti baudžiamojon atsakomybėn pagal Baudžiamojo kodekso 58–10 str.“⁴⁷

Tuo laikotarpiu daugiausia orientuotasi į mokslinę techninę literatūrą; kultūra ir menas tapo antriniu cenzūros objektu. Apie kultūrą beveik nieko nekalbama 1955 m. LSSR Glavlito ataskaitoje. Iš tais metais peržiūrėtų 33 dramos spektaklių nė vienas nebuvo atšauktas. Buvo nepatvirtintas tik vienas Žukovo portretas, motyvuojant tuo, kad jis nutapytas nekokybiškai⁴⁸. Nors 1954 m. ataskaitose atsiranda naujų „liaudies priešų“ pavardžių, tokių kaip Nikolajus Voznesenskis, K. Ezo vitovas (pastarasis įvardijamas kaip „baltarusių nacionalfašistas ir hitlerininkų šnipas“⁴⁹), jau 1955 m. Glavlito ataskaitoje nėra duomenų apie išbraukimus dėl politinių-ideologinių motyvų. Dėl šių motyvų sulaikyta tik viena knyga, tačiau ne dėl nukrypimų nuo ideologinių stereotipų, o atvirkščiai – dėl jų perviršio. 1955 m. LSSR Glavlitas nedavė leidimo spausdinti žurnalisto Mykolo Liubeckio knygos „Kapitalistinių šalių radijas – reakcijos ar agresijos įrankis“⁵⁰, motyvuodamas tuo, kad artėjant Ženevos pasitarimui tokios knygos išleidimas nepageidautinas. Susilpnėjus Glavlito dėmesiui, dailininkai ėmė atviriau diskutuoti naujomis kūrybinėmis temomis. Iškeltas klausimas, kur yra riba tarp realizmo ir formalizmo, iš naujo buvo susipažinama su sklindančiais iš Vakarų stiliais, tokiais kaip impresionizmas. Atvirai kritikuoti partijos ir vyriausybės nutarimai, kuriuos priimant laikytasi „administratoriško valdininkiško“⁵¹.

Nuo 1953 m. leidiniai lietuvių kalba buvo įtraukiami į tarptautinį katalogą, t. y. pla-

tinami kitose SSRS šalyse. Žurnalai „Pergalė“, „Švyturys“, „Tarybinė moteris“, „Sportas“, „Jaunimo gretos“, „Žvaigždutė“ buvo įtraukti į tarptautinį katalogą, tvarkomą SSRS ryšių ministerijos⁵². Vėliau, 1955 m., šis sąrašas buvo dar labiau išplėstas ir papildytas⁵³.

Knygų gražinimas į bendruosius fondus. Chruščiovinio „atšilimo“ metais buvo peržiūrimi specialieji fondai, iš jų į bendruosius fondus gražinamos knygos, kurios išimtos „be atitinkamo pagrindo“. 1954 m. suorganizuotas knygynų, bibliotekų perregistravimas⁵⁴. 1955 m. LSSR Glavlito ataskaitoje teigiama, kad respublikos specialieji fondai pradėjo knygų peržiūrą; knygos, neturinčios „politinio defektų“, bus perduotos į bendruosius fondus⁵⁵. 1956 m. iš specialiųjų fondų į bendruosius gražinta 39 544 knygų egzemplioriai⁵⁶. Iš Respublikinės bibliotekos specialiojo fondo tais pačiais metais nurašyta ir į bendruosius fondus gražinta apie 10 tūkst. knygų bei periodinių leidinių vienetų, iš jų lietuvių kalba – 4760, o 1957 m. – 3697. Tais metais buvo peržiūrėtas „Pasenusių leidinių sąrašas“, į kurį įtraukta 3200 pavadinimų uždraustų knygų. Daugumą jų sudarė nepriklausomoje Lietuvoje išleisti leidiniai, kuriuose rašoma apie svarbių valstybės veikėjų veiklą, tautininkų partijos politiką. Pripažinta, kad kai kurios knygos buvo uždraustos dėl menkų defektų ir gali būti sugrąžintos į bendruosius fondus. Buvo sugrąžintos anksčiau religiniais sumetimais uždraustos Maironio, Antano Baranausko, Vydūno knygos. Sugrąžinta daug religinio turinio knygų, išleistų iki 1917 m., kurios tapo svarbios studijuojant lietuvių kalbą⁵⁷. Į bendruosius fondus gražinta oficiali medžiaga su buvusių „buržuazinės“ Lietuvos vadovų parašais, taip pat dalis pedagoginės literatūros. Vėlesniais metais spaudinių perdavimas iš specialiojo fondo į bendruosius fondus sumažėjo. Pavyzdžiui, 1960 m. buvo perduotos 748 knygos lietuvių kalba ir 1573 knygos kitomis kalbomis⁵⁸.

LSSR GLAVLITO VEIKLOS SUINTENSYVĖJIMAS 1957–1959 M.

Ideologinės kontrolės stiprėjimas. Tačiau „atšilimo“ laikotarpis truko neilgai. Jau 1957 m. imta daugiau dėmesio skirti politinei-ideologinei kontrolei; tam įtakos turėjo įvykiai Vengrijoje ir Lenkijoje, kuriuos labiausiai inspiravo kūrybinė inteligentija⁵⁹. Tai paskatino režimo vadovus suaktyvinti cenzūros organų veiklą šalyje, inteligentus stengtasi drausminti ir daryti paklusnesnius partijos organams. Nors formaliai pagal SSKP CK 1957 m. balandžio 3 d. nutarimą „Dėl SSRS Glavlito darbo“⁶⁰ ši institucija buvo atleista nuo pareigos vykdyti ideologinę spaudos leidinių kontrolę, realiai niekas nepasikeitė, nes tame pačiame nutarime Glavlito cenzoriai įpareigoti partiniams organams „pranešti apie pastebėtas politiškai klaidingas formuluotes bei teiginius“⁶¹. Po šio nutarimo Glavlitas ėmė daugiau nei anksčiau dėmesio skirti ideologinei cenzūrai. Tais pačiais metais SSKP vadovybė atleido iš pareigų K. Omelčenką, o naujuoju SSRS Glavlito vadovu paskyrė buvusį SSKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus vedėją pavaduotoją P. Romanovą⁶².

Įvykiai Vengrijoje ir Lenkijoje turėjo atgarsį ir Lietuvoje. Vis dažniau skambėjo šūkiai, skelbiantys, kad „atėjo laikas išsilaivinti iš sovietinio supuvimo“, kad „reikia daryti taip, kaip Vengrijoje“ ir pan.⁶³ Padaugėjo padegimų, išpuolių prieš kolūkių pirmininkus ir kt. Atsakydamas į tai LKP CK sekretorius A. Sniečkus pareiškė, kad svarbiausiu įrankiu kovoje su suaktyvėjusiais „buržuaziniais nacionalistiniais“ išpuoliais turi tapti didesnis budrumas, kova su priešiškais elementais. Jis pabrėžė ideologinio darbo svarbą. Buvo sušauktas Rašytojų sąjungos plenumas, ketinta surengti respublikinį inteligentijos suvažiavimą⁶⁴. Suaktyvinta kova su antisovietine propaganda, patenkančia į Lietuvą iš užsienio, „politinis darbas“ tarp

atskirų inteligentijos sluoksnių. Daugiau dėmesio ideologinei cenzūrai skirta LSSR Glavlito 1957 m. ataskaitoje, joje atsirado atskiras skyrius apie ideologinę ir politinę kontrolę⁶⁵. Pabrėžiama cenzorių kvalifikacijos svarba, tuo tikslu buvo nuolat vedami seminarai, kursai ir pan. Sugriežtintas kadro parinkimas, jų atestacija. Įvestas papildomas seminaras politinė-ideologine tematika. Užmegzti glaudesni ryšiai su redakcijomis. Ataskaitoje teigiama, kad Glavlito cenzoriai atkreipė dėmesį į idėjinio-politinio pobūdžio trūkumus parengtuose spausdinti katalikų bei sentikių maldynuose ir kalendoriuose – išvelgtas nusiteikimas prieš SSRS ir proletarinį internacionalizmą, uždrausta spausdinti šventųjų biografijas. Reikalauta, kad katalikiškuose kalendoriuose greta jau pažymėtų datų būtų išspausdintos ir sovietinių švenčių datos (Gegužės 1-osios, Pergalės diena ir kt.). LSSR KGB sukritikavo Bronės Bivydaitės knygą „Auksinis batelis“, kurioje „neteisingai vaizduojamas vaikų ir darbininkų gyvenimas buržuazinėje Lietuvoje“⁶⁶. Kazio Sajos spektaklyje „Septynios ožkenos“ užkliuvo neigiamai pavaizduotas kolūkio gyvenimas, trūkumų absoliutinimas. Vis dar minimas knygų grąžinimas į bendruosius fondus, tačiau tai buvo daugiau propagandos dalykas, o ne visuomenės galimybių susipažinti su leidiniais apribojimų mažinimas⁶⁷. Sugrąžinti leidinius į bendruosius fondus galėjo tik Respublikinė biblioteka, turėjusi po kelis „pasenusio“ leidinio egzempliorius, o visose kitose bibliotekose nebuvo ko grąžinti, nes leidiniai jau anksčiau išimti iš fondų ir sunaikinti⁶⁸.

Padėtis aiškiai pasikeitė po 1958 m., kai SSKP CK Prezidiumo nutarimu buvo įkurta speciali Ideologinė komisija, kuriai vadovauti paskirtas Michailas Suslovas⁶⁹. Sustiprinta ideologinė kontrolė, knygų fondų priežiūra. Nors formaliai pagrindinis šios komisijos uždavinys buvo tarptautinio darbininkų judėjimo ir jo propagavimo klausimai, ji praktiškai

sprendė visus svarbesnius ideologinio pobūdžio klausimus, o jos nutarimai turėjo SSKP CK Prezidiumo nutarimų galią. Dar vienu aiškiu signalu, liudijusiu Maskvos pastangas stipriau užveržti ideologinės cenzūros pančius, tapo 1957 m. rugpjūčio 27 d. „Pravdoje“ išspausdintas N. Chruščiovo straipsnis „Už glaudų literatūros ir meno ryšį su liaudies gyvenimu“, kuriame nubrėžtos konkrečios gairės menininkų kūrybai⁷⁰. Nuo 1958 m. vasario pradėtas SSRS Glavlito restruktūrizavimas, peržiūrėtos ir iš naujo patvirtintos konkrečios jo funkcijos bei darbo metodai. Nenorėdama konfliktuoti su vietos valdžia, spauda galutinai atsisakė bet kokio kritinio požiūrio ir tapo bejėgiu partiniu įrankiu.

1958 m. sustiprintas LSSR Glavlito bendradarbiavimas su partiniais organais, buvo nuolatos pranešama LKP CK apie surastas politines klaidas ir kitas cenzūros darbo detales. Pagal SSRS Ministrų Tarybos 1958 m. vasario 9 d. priimtą instrukciją dėl valstybinių paslapčių išsaugojimo LSSR Glavlitas dar labiau ėmė saugoti paslaptis. Parengtas archyvas slaptiems dokumentams saugoti, sugriežtinta atskaitomybė ir susipažinimo su instrukcijomis tvarka⁷¹. LSSR Glavlitas vykdė cenzūrą akylai prižiūrimas Centro komiteto, buvo vykdoma triguba cenzūra – LSSR Glavlito, LKP CK ir kultūrinio gyvenimo procesus atidžiai stebėjusio KGB. Dėl randamų cenzūros klaidų buvo kaltinami žemesnio rango darbuotojai (rajonų skyrių vedėjai, redaktoriai), o dažniausiai klaidos buvo „suverčiamos“ cenzorių nekvalifikuotumui, neišmanymui ir neatsakingumui ar kadro „užterštumui ideologijai svetimais elementais“⁷². Dėmesio stoka cenzūrai apkaltinga ir LSSR kultūros ministerija bei Rašytojų sąjunga. Švietimo ministerijos darbas cenzūros srityje taip pat įvertintas nepatenkinamai, nors buvo pripažinta, kad nusižengimų mokyklų bibliotekose randama mažiau. Tai aiškinta tuo, kad šių bibliotekų fonduose yra mažiau politinės literatūros⁷³.

Leidinių cenzūra. Ideologinės kontrolės stiprėjimas netrukus pasireiškė intensyvia literatūros kontrole. 1958 m. dėl „žemo ideologinio“ turinio eilėraščių bei netikusio Petro Cvirkos gyvenimo aprašymo buvo sugrąžintas pataisymui almanachas „Jauniai“⁷⁴. Neišleista knyga „Eilėraščiai“, skirta vidurinėms mokykloms, į kurią buvo įtraukti XIX a. lietuvių autorių kūriniai. Knyga buvo parengta be įvado, todėl kai kurie eilėraščiai galėjo būti „neteisingai ir dviprasmiškai“ suprasti. Iš Antano Venclovos knygos „Laikas ir rašytojai“ išimtas straipsnis apie Maironį, kuriame poetas aprašytas pernelyg teigiamai. Prikibta prie Vytauto Piktarnos knygos „Toje Baltijos pusėje“, kur idealizuojamas Šveicarijos gyvenimas⁷⁵. Uždraustas humoristinis kūrinys „1001 skundas“, kuriame per daug „nepadorių“ kupletų ir dainelių. Cenzoriai nebuvo patenkinti ir Jono Avyžiaus romanu „Kaimas kryžkelėje“, kuriame rašytojas kolūkį pavaizdavo pesimistinėmis spalvomis: rašė apie girtaujančius, vagiančius, bėgančius iš kolūkių žmones. Iš žurnalo „Moksleivis“ Nr. 1 dėl politinių motyvų išimtas straipsnelis, kuriame teigta, kad dauguma moksleivių, baigę vidurinę mokyklą, studijuoja aukštosiose mokyklose ir apsigyvena didžiuosiuose miestuose, tik 1 iš 100 lieka kaime⁷⁶. Tokio pat pobūdžio informacija buvo išbraukta ir iš 1960 m. „Šluotos“ Nr. 18 straipsnelio, kuriame teigta, kad jaunuoliai bėga į miestus, o kolūkiuose lieka tik senukai⁷⁷.

Cenzoriai daugiau dėmesio ėmė skirti ir Vilniaus universiteto akademinės bendruomenės kūrybai. 1958 m. VU leidžiamame almanache „Kūryba“ buvo neigiamai įvertinti V. Mikailionio eilėraščiai, kurie apibūdinti kaip „parašyti žemu politiniu-ideologiniu lygiu, atitolę nuo gyvenimo ir yra apolitiški“⁷⁸. Sukritikuotas straipsnis apie Žemaitės ir Vinco Krėvės-Mickevičiaus kūrybinį laikotarpį. „Kūryba“ Glavlito akiratyje liko ir 1959 m. Tais metais išspausdintus eilėraščius cenzoriai įvertino kaip antimarksistinius, revizionisti-

nus, dekadentiškus, formalistinius, persunktus individualizmo, užsisklendimo siaurame miesčioniškumo rate. Sukritikuota eilėraščiuose vyraavusi vienatvės, ilgesio nuotaika. Tuo pretekstu, kad Vilniaus universiteto leidžiamo almanacho „Kūryba“ leidėjai nesutiko su cenzūros pastabomis, buvo patikrintas Literatūros katedros dėstytojų darbas. Kai kurie darbuotojai, apkaltinti marksizmo-leninizmo ideologijos iškraipymu, buvo atleisti iš darbo; universitetas atsisakė toliau leisti almanachą⁷⁹. Iš universiteto buvo pašalintos Irena Kostkevičiūtė, Meilė Lukšienė, Aurelija Rabačiauskaitė ir Vanda Zaborskaitė⁸⁰. Iš Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakulteto „Darbų“ 5-ojo tomo išbraukti teiginiai, kad 1945 m. tarp visų respublikos mokytojų buvo tik 5 komunistai ir 10 komjaunuolių; kad 1940–1941 m. iš 164 179 pateiktų prašymų žemei gauti buvo patenkinti tik 72 465, ir kt.⁸¹ Cenzoriai taip pat išbraukė universiteto mokslinius darbus. V. Simonavičiaus darbe „Moksliniai ekonomikos užrašai“ neužsiminta apie „brolišką SSRS tautų pagalbą Lietuvos liaudžiai kovoje su buržuazija“⁸². Tokio pobūdžio „klaidų“ rasta veikale „Istorijos klausimai apie LKP“ ir kt. Politiniai susidorojimai ir persekiojimai, administracinės prievartos priemonės kultūros darbuotojams buvo taikomos daugiausia už „nacionalistinio“ pobūdžio klaidas.

Sugriežtėjo cenzūra ir religinių klausimų atžvilgiu. 1958 m. iš Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto leisto laikraščio „Tarybinis studentas“ Glavlitas išėmė straipsnį „Ar viskas blogai religijoje?“, o iš žurnalo „Tarybinė moteris“ Nr. 11 – straipsnį „Ir vėl altorių šešėlyje“, kuriame kunigą, išardžiusį šeimą, mėginta parodyti kaip celibato auką⁸³. 1959 m. Glavlitui užkliuvo tai, kaip leidyne „Hitleriškieji budeliai Kretingoje“ vaizduojami kunigai, todėl LKP CK Propagandos ir agitacijos skyrius davė nurodymą leidyklai pataisyti įvadą ir įdėti medžiagos, „demaskuojančios kunigų veiklą“⁸⁴. Iš rinki-

nio „Seni pažįstami“ buvo išimti Antano Pakalnio pasakojimai „Kelionė į Lietuvą“, „Dievogarba ir vienuolynas“. Už šias novelles visa kritika teko Rašytojų sąjungai, kuri apkaltinta tuo, kad neaptaria rašytojų knygų prieš jas išleidžiant⁸⁵. Į draudžiamų knygų sąrašą pateko esperanto kalbos žodynėlis. Iš žurnalų „Mokslas ir gyvenimas“ Nr. 12 ir „Pergalė“ Nr. 12 buvo išimti žurnalistų Vaitilavičiaus ir Dagio straipsniai apie esperanto kalbą, kuri straipsniuose apibūdinama kaip viena galingiausių priemonių „skleisti pasaulio propagandos idėją“⁸⁶.

1958 m. papildytas išimtinų knygų sąrašas: LSSR Glavlitio viršininko M. Slizevičiaus įsakymu iš visų knygynų, knygų sandėlių bei parduotuvių turėjo būti išimti 1951 m. lietuvių kalba ir 1953 m. rusų kalba išleisti A. Venclovos eilėraščių rinkiniai⁸⁷. 1959 m. į išimamų knygų sąrašą pateko sovietų valdžios pasitikėjimą praradusių Nikolajaus Bulganino, Grigorijaus Malenkovo, Viačeslavo Molotovo, Lazario Kaganovičiaus ir Dmitrijaus Šepilovo knygos⁸⁸. Radus nemažai šių autorių knygų bibliotekose, LKP CK nutarimu bibliotekos buvo patikrintos pakartotinai⁸⁹. 1958 m. vėl daug dėmesio skirta specialiųjų fondų knygų peržiūrai. Peržiūrėtas 1953 m. išleistų knygų sąrašas, atrinktos knygos, kurios turėjo būti parengtos perleidimui. 1957 m. iš peržiūrėtų 650 pavadinimų knygų iš specialiųjų fondų į bendruosius buvo grąžinta 290 pavadinimų knygų⁹⁰. Be to, bibliotekoms savo nuožiūra leista grąžinti į specialiuosius fondus patekusias nesąrašines knygas, jei jos neturėjo didesnių politinių defektų. Antai 1958 m. Vilniaus universitetas į bendruosius fondus grąžino 211 egzempliorių, iš jų 164 – Glavlitio įsakymu, 47 – savo nuožiūra⁹¹. Tačiau jau toje pačioje ataskaitoje LSSR Glavlitas pažymėjo, kad dalyje leistų grąžinti į bendruosius fondus knygų yra „politinių defektų“, pavyzdžiui, Petro Klimo „Lietuvos istorijos apžvalgoje“. Pareikalauta tokias knygas vėl grąžinti į specialųjį fondą.

Į cenzorių akiratį pateko nemokamų leidinių leidyba, t. y. biuleteniai, informaciniai lapeliai, kuriuos leido įvairūs valstybiniai komitetai architektūros ir kitais klausimais. 1959 m. LKP CK išleido įsakymą „Dėl nemokamos literatūros uždraudimo“⁹². Buvo uždrausti 23 biuleteniai, argumentuojant tuo, kad jų leidyba nuostolinga valstybei. Tarp draudžiamų nemokamų leidinių pateko ir esperanto kalbos žodynėlis. Eiliniai reidai surengti į antikvarinius Kauno ir Vilniaus knygynus. Nors Lietuvoje 1958 m. veikė tik dvi antikvarinių knygų parduotuvės, tačiau jos buvo griežtai tikrinamos pagal instrukciją „Antikvarinių knygų ir kitų leidinių pirkimas ir pardavimas“⁹³. Reaguodamas į tai, kad rasta daug draudžiamų knygų, LSSR Glavlitas laikinai buvo uždaręs Kauno antikvarinį knygyną.

Užsienio leidinių kontrolė. Šeštojo dešimtmečio pabaigoje LSSR Glavlitui buvo pavestos dar vienos papildomos pareigos, susijusios su ideologine cenzūra – 1958 m. pavesta tikrinti paštu iš užsienio gaunamą ir į užsienį siunčiamą literatūrą lietuvių kalba. Iki tol tai buvo atliekama Maskvoje, kur didžioji dalis tokiu būdu atkeliavusių leidinių buvo sunaikinama⁹⁴. Spaudos siuntas iš užsienio, banderoles su knygomis, periodiniais leidiniais, moksliniais rankraštiniais straipsniais tikrino tarnybinio pašto slaptasis Glavlitio skyrius, įsikūręs geležinkelio stotyje. Glavlitui buvo suteikta teisė, remiantis vietos direktyvinių organų nutarimais, apriboti užsienio leidinių platinimą ir naudojimąsi jais, kontroliuoti tarptautinio pašto darbą, teikti metodinę paramą muitinėms, kai sprendžiami klausimai, ką galima įvežti į SSRS ir ką išvežti⁹⁵. 1959 m. SSRS Glavlitio viršininkas P. Romanovas LSSR Glavlitui griežtai nurodė kontroliuoti užsienio literatūros saugojimą ir skaitymą pagal pateiktą instrukciją⁹⁶. Pagal SSRS Glavlitio instrukcijas, vadinamųjų kapitalistinių ir besivystančių šalių leidinius

galėjo užsakyti tik SSRS direktyvinių organų leidimą turinčios institucijos ir tik tuos leidinius, kurie atitiko jų veikimo profilį. Viešai naudotis draudžiama literatūra nepasiekdavo adresato, o buvo nukreipiama į bibliotekos specialųjį fondą. Adresato nepasiekdavo ir kai kurie bibliotekoms siunčiami spaudiniai – Glavlitas juos nukreipdavo į kitas bibliotekas. Į Lietuvą patekusi literatūra buvo surūšiuojama ir paskirstoma. Spaudiniai, kuriuose cenzūra neaptikdavo „kenksmingos“, „antisovietinės“ medžiagos, buvo antspauduojami vadinamuoju „kampiniu“ spaudu ir galėjo būti parduodami knygynuose, įtraukiami į bendruosius bibliotekų fondus. Leidiniai, turintys „antisovietinės“ medžiagos, buvo žymimi šešiakampiu ir siunčiami į bibliotekų specialiuosius fondus. Jais galėjo naudotis tik LKP CK ir kitų partijos organų, Valstybės saugumo komiteto ir Užsienio reikalų ministerijos bei kai kurių mokslinių institutų darbuotojai, gavę specialius leidimus. LSSR Glavlito 1959 m. ataskaitoje nurodoma, kad bendram naudojimui skirti leidiniai buvo siunčiami į LKP CK, KGB, Mokslų akademijos, Partijos istorijos institutus, Vilniaus universitetą, Kauno politechnikos institutą⁹⁷. Ypač pavojingi režimui leidiniai buvo žymimi dviem šešiakampiais ir konfiskuojami⁹⁸. Buvo sulaikomi politiškai kenksmingi, antisovietiniai periodiniai leidiniai (laikraščiai „Draugas“, „Naujienos“, „Dirva“, „Keleivis“, „Karys“, „Lietuvių dienos“ ir kt.); literatūra, propaguojanti „dekadentizmą, buržuazinį impresionizmą, nihilizmą“; leidiniai, kuriuose propaguojamas amerikietiškas gyvenimo būdas, amerikiečių ekonominis pranašumas; religinio turinio knygos. 1959 m. iš cenzūros kontrolei pateiktų 2362 egzempliorių (knygų, brošiūrų, žurnalų, laikraščių pavadinimai) bendram naudojimui leista 924 leidiniai, sulaikyta ir perduota bendriesiems fondams 1243; konfiskuoti 195 egzemplioriai, iš jų – net 109 religinio pobūdžio⁹⁹. Uždraustos tokios

knygos kaip Mariaus Katiliškio „Išėjusiam nesugrįžti“ (Čikaga, 1958 m.), Bernardo Brazdžionio „Per pasaulį keliauja žmogus“ (JAV, 1949 m.), Vaclovo Biržiškos „Istorija senų lietuviškų knygų“ (Čikaga, 1957 m.) ir kt. Leidinius į Lietuvą siuntė ne tik pavieniai asmenys ar redakcijos, bet ir išeivijos organizacijos. 1960 m. buvo gauta literatūros iš VLIK'o – jis atsiuntė „Informacinius Eltos biuletenius“; tais pačiais metais enciklopedijų leidykla iš Bostono atsiuntė „Lietuvių enciklopedijos“ tomą¹⁰⁰. Redakcijos laikraščius ir žurnalus iš užsienio siųsdavo reguliariai, nuo vieno iki septynių egzempliorių tiražu. Leidiniai buvo adresuojami Lietuvoje veikiančioms organizacijoms, redakcijoms, pavieniams asmenims.

Šeštojo dešimtmečio pabaigoje ir septintojo dešimtmečio pradžioje, kovojant su Vakarų kultūros skverbimusi, daug dėmesio buvo skiriama leidiniams, skelbiantiems bet kokią informaciją apie vakarietišką gyvenimą; pavyzdžiui, Rojaus Mizaros knygoje „Ponas amerikonas“, LSSR Glavlito teigimu, buvo pernelyg silpnai „demaskuojami buržuaziniai nacionalistai“, iš reklaminio-informacinio leidinio „Ekranų naujienos“ išimti kaip neva dviprasmiški kapitalistinių šalių aktorių pasisakymai apie buitį¹⁰¹.

„PADIDINTAS REVOLIUCINIS BUDRUMAS“ 1960–1964 M.

Politinis budrumas ir vietinio identiteto žlugdymas. 1960 m. LKP CK išleidus potvarkį dėl „Padidinto revoliucinio budrumo“, įvyko pokyčių ir LSSR Glavlito struktūroje. Po reorganizacijos buvo sustiprintas vadovavimas centriniam aparatui; sustiprinti cenzūros padaliniai, kontroliuojantys respublikinius laikraščius; į redakcijas siunčiami labiau patyrę komunistai ir cenzūros darbuotojai. Centriniam skyriui vadovauti paskirtas LSSR Glavlito viršininko pavaduotojas. Ataskaitos

apie cenzūrinius išbraukimus buvo teikiamos kas mėnesį. Ministerijų, mokslinių komitetų darbuotojai įpareigoti pokalbiuose su korespondentais neplatinti išlaptintos ar draudžiamos spaudai informacijos¹⁰².

1959–1961 m. vėl pagyvėjo sovietinė kampanija prieš nacionalizmą, mėginta vietoj nacionalinės įvairovės įpiršti sąjunginę vienovę. Pirmenybė ir toliau buvo teikiama ideologizuotiems kūriniais, vėl raginta pabrėžti, kad Baltijos tautos yra neatskiriama SSRS dalis. Rusijos ir rusiškumo šlovinimas buvo neatsiejama internacionalizmo dalis, buvo puolamos vietinio identiteto apraiškos¹⁰³. Uždrausta vaidinti „liaudies demokratijos šalių“ autorių pjeses, o jas kontroliuoti SSRS kultūros ministerija pavedė tiesiogiai SSRS Glavlitui¹⁰⁴. Į cenzūros akiratį pateko ir meninių atvirukų, tarp jų ir fotoatvirukų, kontrolė. SSRS Glavlito įsakymu vietiniams cenzūros organams buvo draudžiama cenzūruoti ir duoti leidimą spausdinti meninius atvirukus, pašto ženklus ir fotoatvirukus be LSSR Glavlito leidimo¹⁰⁵.

1961–1962 m. laikotarpį plačiau atskleidžia LSSR Glavlito pirminės partinės organizacijos protokolai¹⁰⁶, kuriuose aiškiai atspindi organizacijos vidinės nuotaikos ir nuostatos. Tuo laikotarpiu atkreiptas ypatingas dėmesys į politines klaidas; apie jas tuoj pat buvo pranešama LKP CK. Iš laikraščio „Tarybinis studentas“ buvo išimta apybraiža „Žmonės“, kurioje kalbėta apie humanizmą „banditams“ ir vietinių gyventojų pastangas priglobti partizanų berniuką Kostą. Ši tema tęsta ir Alytaus laikraštyje „Komunizmo rytojus“, iš kurio pašalintas straipsnis „Kostas neliko našlaičiu“¹⁰⁷. Vietiniai cenzoriai vėl atkreipė dėmesį į straipsnį apie esperanto kalbą. Iš žurnalo „Šluota“ išimtas feljetonas „Moteris ir milicija“, kuriame „neteisingai“ parodytas milicijos darbas. Politinės literatūros leidyklai sugrąžinta knyga „Raudoni lietuviai“, kurioje „pernelyg teigiamai parodyti smetoninės Lietuvos pasiekimai veisiant gyvulius“ ir „nepakankamai at-

skleisti sovietinės Lietuvos pasiekimai“. Vėl uždrausta leisti ir platinti nemokamą literatūrą, argumentuojant popieriaus taupymo sumetimais. Plačiau aptarta radijo ir televizijos cenzūra. Daug sunkumų sukėlė nestudijinių televizijos programų kontrolė: žmonės filmuodavosi be tekstų, o cenzoriai ne visada gaudavo išankstinius planus. Toliau buvo valomi knygų fondai. SSRS Glavlitas ragino baigti šį darbą 1962 m. Bibliotekos tikrintos dažniau, tačiau išimtų knygų skaičius sumažėjo perpus: buvo patikrintos 393 bibliotekos, 228 knygynai¹⁰⁸, nurašoma „pasenusi“ literatūra, išleista iki partijos XX suvažiavimo. Radę daug išimtinų knygų rajoninėse bibliotekose, cenzoriai spaudimą bibliotekų vadovams taikė „iš viršaus“, t. y. pasitelkdami LKP CK Propagandos ir agitacijos skyrių¹⁰⁹, kuris nurodydavo rajonų komitetams patikrinti knygų fondus. 1961 m. SSRS Glavlitas išleido „Iš bibliotekų ir knygų prekybos tinklo išimtinų knygų suvestinį sąrašą“ su išvardytais išimtiniais leidiniais rusų kalba¹¹⁰. Sąraše nebuvo leidinių su grifais „slaptai“ ir „visiškai slaptai“, kurie anksčiau figūravo knygų išėmimo dokumentuose. Kaip panaudoti tokias knygas, turėjo spręsti patys bibliotekų vadovai, vadovaudamiesi SSRS Glavlito 1959 m. išleista „Instrukcija dėl valstybinės paslapties išsaugojimo užtikrinimo įstaigose ir įmonėse“. Asmens kulto padarinių šalinimas susijęs ne tik su leidinių kontrole, bet ir su gatvių bei aikščių pavadinimų keitimu. 1961 m. lapkričio 1 d. SSKP XXII suvažiavimo garbei surengto mitingo metu LSSR Glavlito vadovo pavaduotojas B. Gurvičius pasiūlė J. Stalino vardo prospektą Vilniuje pavadinti kitaip ir nuversiti jo paminklą aikštėje prie stoties¹¹¹. Pasiūlymas priimtas vienbalsiai.

LSSR Glavlito 1963 m. ataskaitoje atsirado atskiras paragrafas „Slaptos veiklos padėtis“ specialiajam skyriui apibūdinti¹¹². Jame smulkmeniškai aprašoma, kaip buvo įsteigtas specialusis skyrius, kuriame laikomi slaptieji dokumentai. Ataskaitoje teigia-

ma, kad specialioji dalis įkurta pirmame aukšte, atskirame kambaryje. Jame įmontuotas vienas langas, apsaugotas grotomis, durys apkaustytos geležimi, kambarys perskirtas pertvara. Slaptų dokumentų saugojimui buvo skirta geležinė spinta ir du seifai. Darbo metu centrinio aparato cenzoriai ir objektuose dirbantys asmenys turėjo saugoti slaptus dokumentus, esančius geležinėse dėžėse, pritvirtintose prie grindų. Po darbo dėžės turėjo būti užantspauduojamos. Dokumentais galėjo naudotis tik asmenys, užsiregistravę žurnale ir turintys specialius leidimus.

Moderniojo meno puolimas. 1963 m. SSKP CK plenumo buvo pabrėžta tezė apie „partinę literatūrą“, griežtai pasmerkti „natūralistiniai“, „formalistiniai“, „antitautiniai“ modernistų kūriniai. 1963 m. kovo 8 d. Maskvoje N. Chruščiovas, pasitelkęs ideologijos vairininką Leonidą Iljičiovą, griežtai kritikavo modernizmą, abstrakcionizmą ir išaukštino socialistinio realizmo prisotintą sovietinį meną. Atgarsiai tuoj pat pasiekė ir Vilnių. Aštrios kritikos sulaukė žurnale „Pergalė“ išspausdinti Romualdo Lankausko romanas „Tiltas į jūrą“ ir Antano Baltrūno romanas „Aš tave šaukiu“, kuriuose išvelgta „dvasinė apatija, beperspektyviškumas, idėjinis marazmas“¹¹³. Šie kūriniai audringai pasmerkti ne tik periodikoje, bet ir LSSR vyriausybės narių susitikime su literatūros ir meno darbuotojais. Tuo pat metu sukritikuota ir Eduardo Mieželaičio poezijos knyga „Autoportretai, aviaeskizai“, kurioje užkliuvo iliustracijos. Toliau vaizduojamojo meno puolimas junta mas ir LSSR Glavlito pirminės partinės organizacijos tų pačių metų ataskaitiniame pranešime, kuriame daug vietos skirta meno kūrinų, meniškų plakatų, atvirukų kontrolei. Respublikinei turizmo tarybai nebuvo leista spausdinti meninio plakato „Turistinis pavasaris septynmečio keliais“, nekokybišku pripažintas ir Respublikinės milicijos valdybos reklaminis plakatas „Estradinis milicijos orkestras“. Grožinės literatūros leidyklai liep-

ta pataisyti knygų „Išpažintis“, „Nerimas“, „Laikinoji sostinė“ viršelius. Iš žurnalo „Tarybinė moteris“ išimtas „nevykęs“ humoristinis piešinys. Griežtai pasmerktas cenzorius Jedzevičius, leidęs spausdinti brošiūrą „Turistinis LTSR žemėlapis“, į kurią įdėtas respublikos žemėlapio mastelis 1:2500 000 viršijo nustatytas ribas¹¹⁴.

Informacijos ribojimas 1963–1964 m. Apribojus užsienio literatūrą, sulaikyti antiso vietiniai ir komunistų partijai bei SSRS valdžiai priešiški leidiniai. Į šį sąrašą pateko VLIK'o išleista periodika, Klivlende tautininkų leidžiamas žurnalas „Dirva“, Čikagoje varpininkų liaudininkų žurnalas „Sėja“¹¹⁵. Ypač neigiamai įvertinta socialdemokrato Kipro Bielinio knyga „Sovietinė Rusija – teroro ir vergijos imperija“, išleista 1963 m., kurioje buvo paskelbti užsienio spaudoje iš Rusijos pabėgusių asmenų parodymai apie padėtį Sovietų Sąjungos lageriuose: politinių kalinių kankinimus, sušaudymus, žudymus. Tokia informacija vietos cenzorių paskelbta kaip visiškai neteisinga, o knyga sulaikyta. Tokio pobūdžio užsienio literatūra buvo konfiskuojama, pažymima dviem šešiabriauniais ir išduodama tik LKP CK ir Saugumo komitetui prie LSSR Ministrų Tarybos. 1963 m. sulaikyti 4 tokio tipo leidiniai. Iš patikrintų 241 215 egzempliorių adresatus pasiekė 238 788 egzemplioriai¹¹⁶.

1964 m. į ribojamų skelbti duomenų sąrašą pateko medžiaga apie jaunųjų kosmonautų mokyklą, jos buvimo vietą, organizavimą ir veiklą; apie Maskvos televizijos centro statybą Ostankine; apie Klaipėdos karinio jūrų laivyno jūreivystės mokyklą. Grėsmė išvelgta straipsnyje „Apie švarų orą“, kuriame, anot cenzorių, „buvo duodama nemažai apibendrinančių duomenų apie oro užterštumą“¹¹⁷. Minėtu laikotarpiu labai padaugėjo karinę informaciją skelbiančios medžiagos, atitinkamai sugriežtintas cenzorių dėmesys kariams klausimams. Griežtai uždrausta platinėti informaciją apie pasikėsinimą į popiežių

Paulių VI¹¹⁸. Tokio pobūdžio informacijai skelbti reikėjo atitinkamų institucijų – karinės cenzūros, SSRS ryšių ministerijos – leidimo. Apie Šiaurės ir Baltijos laivyne esančius povandeninius atominius ir raketinius laivus buvo galima rašyti tik nenurodant dislokacijos vietos ir pavadinimo. Neužmiršti ir religijos klausimai. Telšių laikraštyje rasta „žemo politinio lygio“ straipsnių ateistiniais klausimais¹¹⁹. Tikintieji apkaltinti tuo, kad išnaudojo laikraščio tribūną „religijai garbinti bei ateistams šmeižti“.

PABAIGA

Nuo septintojo dešimtmečio pradžios KGB vėl tapo svarbiausiu šaltiniu, teikiančiu LKP CK informaciją apie kultūrinius įvykius Lietuvoje. Glavlitas 1963–1966 m. rugpjūtį neturėjo savarankiškos valdybos prie SSRS MT statuso ir įėjo į SSRS Ministrų Tarybos Valsybinį spaudos komitetą¹²⁰. Susilpnėjo Glavlito įtaka, autoritetas, suprastėjo materialinė padėtis – 1964 m. ataskaitoje cenzoriai reikalavo padidinti atlyginimus, išpėdami, kad jei nebus imtasi priemonių, Glavlite gali ne likti darbuotojų¹²¹. Be to, pasikeitė Glavlito vieta nomenklatūrinėje sistemoje – jis neturėjo galimybės kreiptis tiesiogiai į LKP vadovybę. Vis dėlto Maskva nepamiršo ir šiuo laikotarpiu priminti apie save, savo nurodymais parodydama autoritetą cenzūros klausimais. 1964 m. LSSR Glavlito partinėje organizacijoje lankėsi SSRS Glavlito atstovai, kaip teigiama susirinkimo protokole¹²², „drausmei patikrinti“. Konstatuota, kad LSSR Glavlito partinė organizacija mažai kreipia dėmesio į darbo tvarką (vėlavimas į darbą, neblaivus cenzoriaus pasirodymas darbo vietoje ir kt.). Iš Maskvos buvo duotas nurodymas susitvarkyti norminius dokumentus, pagerinti antrinių egzempliorių saugojimo sąlygas.

Keičiantis vadovams ir SSRS tarptautinei padėčiai, buvo iškeliami nauji ideologiniai prioritetai, o partinės vadovybės santykiai su

inteligentija tiesiogiai priklausė nuo valstybės vadovų kaitos. Tiek N. Chruščiovo, tiek Leonido Brežnevo valdymo laikotarpio pradžioje kultūros reikalai liko nuošalėje, išsivyravo laikina suirutė, kuri sudarė sąlygas trumpam laisvės proveržiui. Po J. Stalino mirties 1953–1956 m. gyvenimo humanizavimas ypač ryškiai buvo pastebimas kultūriniame gyvenime, nors asmenybės kulto atgarsiai gana tvirtai tramdė besilaisvinančią mintį. Vis dėlto buvo daugiau leidžiama skelbti lietuvių ir kitų tautų literatūros klasikų darbų, atviriau leidžiama reikštis politinei ir kultūrinei iniciatyvai. Mėginta aplenkti cenzūros kostuvus, pertvarkyti kultūros ir švietimo įstaigų sistemą, atstatyti kai kuriuos istorijos ir kultūros paminklus. Postalininė liberalizacija lietuvių kūrybinei inteligentijai suteikė palengvėjimą – komunistų partija ir Glavlitas ėmė toleruoti ideologiškai neutralią kūrybą, buvo atsisakoma stalininės kultūros primityvumo. Nors biurokratinis centralizmas neleido visiškai atsiskleisti menininkams, represijų politikos atsisakymas pagyvino daugumos inteligentų kūrybines nuotaikas.

Tačiau tokia laikina pertrauka tereišė naujų kontrolės formų paiešką; buvo kuriamą nauja ideologinė platforma, kuri labiausiai koncentravosi į kultūros tikslų ir uždavinių išskėlimą. 1957 m. Lietuvą pasiekus Vengrijos ir Lenkijos įvykių atgarsiams, daugiau dėmesio skirta ideologizuotiems kūriniais, imta aktyviau orientuotis į vientisos sovietinės kultūros kūrimą. Klasiniu požiūriu pagrįsta centralizuota komunistinė kultūros politika netoleravo jokių nacionalizmo apraiškų, meno vertinimo kriterijais buvo taikomi socialistinio realizmo etalonai. Per „atšilimą“ išleisti kūriniai buvo sugrąžinami į specialiuosius fondus, o meninė inteligentija verčiama aktyviau dalyvauti propagandinėse kampanijose. Vėl buvo mėginama pabrėžti Sovietų Sąjungos vienybę, persekiojamos vietinio identiteto apraiškos, keliama „revoliucinio budrumo“ postulatai, aktyvinamas cenzorių darbas. Nuo septintojo dešimt-

mečio pradžios cenzūros klausimais ėmė labiau domėtis KGB, o N. Chruščiovo pasisakymas prieš formalistinį, impresionistinį meną tapo pagrindu persekiojant Vakarų kultūros apraiškas kultūriniame gyvenime.

IŠVADOS

Peržvelgus LSSR Glavlito 1953–1964 m. veiklos sritį, raidą ir tendencijas, galima daryti tokias išvadas:

1) LSSR Glavlitas buvo viena svarbiausių cenzūros mechanizmo sudedamųjų dalių, jo struktūra ir veiklos principai buvo kuriami vadovaujantis SSRS Glavlito nuostatais;

2) LSSR Glavlitas buvo stipriai centralizuota organizacija, kurioje dirbo ideologiš-

kai parengti įvairių tautybių ir išsilavinimo asmenys;

3) 1955–1956 m. daugiau dėmesio buvo skiriama mokslinei techninei literatūrai ir jos kontrolei; kultūra ir menas tapo antriniu cenzūros objektu;

4) 1957–1959 m. sustiprėjo politinė-ideologinė kontrolė, sugriežtinta leidinių cenzūra, LSSR Glavlitas perėmė iš užsienio gaunamos ir į užsienį siunčiamos literatūros kontrolę;

5) 1960–1964 m. pagyvėjo sovietinė kampanija prieš nacionalizmą, buvo griežtai pasmerkti modernistiniai kūriniai;

6) septintojo dešimtmečio pradžioje KGB tapo svarbiausiu LKP CK informacijos apie kultūrinius įvykius Lietuvoje šaltiniu, todėl laikinai sumažėjo Glavlito autoritetas ir įtaka.

Nuorodos

¹ D. Blažytė, „Kultūrinė autonomija Lietuvoje: realybė ar regimybė“, *Metai*, 2002, Nr. 8–9, p. 135.

² Aktai apie bylų sunaikinimą 1963 m., Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-522, ap. 2, b. 55.

³ LSSR Glavlito metinė ataskaita apie užsienio literatūros kontrolę 1961 m., *ibid.*, b. 49; LSSR Glavlito ataskaitos, laiškai apie užsienio literatūros, gaunamos paštu, kontrolę, cenzūrinius išbraukimus spaudoje ir kt. 1960 m., Lietuvos ypatingojo archyvo LKP dokumentų skyrius (toliau – LYA LKP DS), f. 1771, ap. 205, b. 39 ir kt.; LSSR Glavlito bylų nomenklatūra 1961 m., LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 50 ir kt.; LSSR Glavlito įsakymai ir informacinio pobūdžio susirašinėjimai 1955 m., *ibid.*, b. 25; LSSR švietimo ministerijos laiškai, pažymos apie teatrų veiklą, paminklų statybą, lietuvių autorių knygų leidybą ir kt. 1960 m., LYA LKP DS, f. 1771, ap. 210, b. 30.

⁴ LKP Vilniaus m. Stalino rajono komiteto LSSR Glavlito pirminės partinės organizacijos susirinkimų protokolai, žiniaraščiai ir partinio mokesčio kvitai 1953 m., *ibid.*, f. 7759, ap. 1, b. 10 ir kt.

⁵ LSSR Glavlito metinė ataskaita 1953 m., LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 22; LKP CK biuro ir

sekretoriato nurodymai ir medžiaga 1953 m. (ypatingasis aplankas), LYA LKP DS, f. 1771, ap. 190, b. 9 ir kt.

⁶ A. Bieliauskas, *Abipus Rubikono: paliudijimai*, V., 1998–2002, 769 p.; J. Čekys, *Knygos kūrėjų talkoje. Atsiminimai*, V., 1995, 341 p.; T. Venclova, *Žaidimas su cenzoriumi. Tekstai apie tekstus*, Chicago, 1985, 240 p.; *Rašytojas pokario metais: Dokumentų rinkinys* (Lietuvos MA Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas), sud. L. Arnatkevičiūtė ir kt., V., 1991, 585 p.; *Rašytojas ir cenzūra: Straipsnių ir dokumentų rinkinys*, sud. A. Sabonis, S. Sabonis, V., 1992, 577 p.

⁷ K. Sinkevičius, „Leidinyje apie cenzūrą Rusijoje“ [recenzija], *Tarp knygų*, 2002, Nr. 4, p. 16–19; V. Stonienė, „Knygų cenzūra sovietmečiu“, *Knygotyra*, 1994, t. 21, p. 155–159; V. Vilnonytė, „Knygų naikinimas Lietuvoje 1944–1956 metais“, *Amžius*, 1992, lapkričio 17, p. 8; M. Matulytė, „Sovietinės fotografijos funkcijos ir specifika 1940–1953 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2003, Nr. 2(14), p. 70–86; A. Streikus, „Ideologinė cenzūra Lietuvoje 1956–1989 m.“, *ibid.*, 2004, Nr. 1(15), p. 43–67; L. Truska, „Glavlito veikla Lietuvoje 1940–1947 m.“, *Lietuvos istorijos metraštis 1996*, 1997, p. 216–241.

⁸ Т. Горяева, *Политическая цензура в СССР 1917–1991 г.г.*, Москва, 2002, с. 341.

⁹ M. Matulytė, *op. cit.*, p. 71.

¹⁰ Pažyma apie LSSR Glavlito darbą 1953 m., LYA LKP DS, f. 1771, ap. 133, b. 45, l. 2.

¹¹ MVD 11-osios valdybos pirminės partinės organizacijos susirinkimo, įvykusio 1953 m. rugpjūčio 12 d., protokolas Nr. 1, *ibid.*, f. 7759, ap. 1, b. 10, l. 43.

¹² T. Горяева, *op. cit.*, c. 306.

¹³ K. Sinkevičius, „Šešiabriaunio spaudo imperija. LNB specfondo istorijų bruožai“, *Tarp knygų*, 2000, Nr. 5, p. 27; L. Truska, *op. cit.*, p. 216.

¹⁴ LKP CK sekretoriaus V. Niunkos 1953 m. liepos 3 d. laiškas „Tarptautinės knygos“ atstovui A. Zmeului, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 133, b. 45, l. 164.

¹⁵ A. Brazaitis, „Žodis už grotų“, *Rašytojas ir cenzūra*, V., 1992, p. 398.

¹⁶ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1961 m., LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 48, l. 19.

¹⁷ V. Stonienė, *op. cit.*, p. 156.

¹⁸ A. Brazaitis, *op. cit.*, p. 398.

¹⁹ *Ibid.*, p. 400.

²⁰ *Ibid.*, p. 399.

²¹ *Ibid.*, p. 6.

²² Vyriausiosios valdybos viršininko M. Slizevičiaus 1955 m. rugpjūčio 18 d. įsakymas Nr. 4/201, LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 25, l. 7.

²³ K. Sinkevičius, „Šešiabriaunio spaudo imperija...“, p. 24.

²⁴ Reikalų nomenklatūra 1961 m., LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 50, l. 3.

²⁵ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1960 m., LYA LKP DS, f. 1771, ap. 208, b. 13, l. 33.

²⁶ V. Vilnonytė, *op. cit.*, p. 8.

²⁷ K. Sinkevičius, „Šešiabriaunio spaudo imperija...“, p. 24.

²⁸ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1961 m., LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 50, l. 34.

²⁹ „Kas dirbo Glavlite?“, *Rašytojas ir cenzūra*, p. 412; V. Vilnonytė, *op. cit.*, p. 8.

³⁰ LSSR Glavlito atviro partinio susirinkimo, įvykusio 1963 m. vasario 18 d., protokolas Nr. 3, LYA LKP DS, f. 7759, ap. 2, b. 7, l. 4.

³¹ LSSR Glavlito pirminės partinės organizacijos sekretoriaus ataskaita, *ibid.*, b. 6, l. 86.

³² LSSR Glavlito atviro pirminės partinės organizacijos susirinkimo, įvykusio 1963 m. rugsėjo 19 d., protokolas Nr. 1, *ibid.*, b. 7, l. 44.

³³ LSSR Glavlito uždaro partinio ir komjaunimo susirinkimo, įvykusio 1960 m. rugpjūčio 1 d., rezoliucija, *ibid.*, b. 4, l. 24.

³⁴ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1953 m., LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 22, l. 3.

³⁵ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1956 m., *ibid.*, b. 28, l. 4.

³⁶ LSSR Glavlito pirminės partinės organizacijos susirinkimo, įvykusio 1956 m. lapkričio 13 d., protokolas Nr. 1, LYA LKP DS, f. 7759, ap. 1, b. 13, l. 69.

³⁷ V. Stonienė, *op. cit.*, p. 158.

³⁸ LSSR Glavlito atviro partinio susirinkimo, įvykusio 1958 m. liepos 24 d., protokolas Nr. 6, LYA LKP DS, f. 7759, ap. 2, b. 2, l. 5.

³⁹ Atestacinės komisijos susirinkimo, įvykusio 1960 m., protokolas Nr. 2, LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 41, l. 1.

⁴⁰ LSSR Glavlito atviro partinio susirinkimo, įvykusio 1962 m. kovo 22 d., protokolas Nr. 8, LYA LKP DS, f. 7759, ap. 2, b. 6, l. 17.

⁴¹ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1953 m., *ibid.*, f. 1771, ap. 192, b. 18, l. 33.

⁴² *Ibid.*, l. 1.

⁴³ D. Blažytė, *op. cit.*, p. 136.

⁴⁴ Ataskaita apie LSSR Glavlito veiklą išimant iš apyvartos leidinius, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 133, b. 45, l. 107.

⁴⁵ LSSR vidaus reikalų ministro pplk. J. Vildžiūno pranešimas apie L. Berijos leidinių išėmimą iš respublikos knygų fondo, *ibid.*, ap. 133, b. 45, l. 59.

⁴⁶ LSSR Glavlito ataskaita LKP CK sekretoriui A. Sniečkui 1953 m., *ibid.*, l. 118.

⁴⁷ Vyriausiosios knygų prekybos valdybos 1954 m. vasario 15 d. įsakymas Nr. 05 „Dėl įsakymų pasenusiems leidiniams išimti vykdymo tvarkos ir atsakomybės“, *ibid.*, ap. 192, b. 18, l. 42.

⁴⁸ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1955 m., *ibid.*, ap. 193, b. 9, l. 37.

⁴⁹ LSSR Glavlito viršininko pav. B. Gurvičiaus 1954 m. lapkričio 19 d. prašymas LKP CK sekretoriui V. Niunkai „Dėl Ezovitovo knygų išėmimo iš prekybos tinklo“, *ibid.*, ap. 192, b. 18, l. 90.

⁵⁰ *Ibid.*, l. 14.

⁵¹ J. Mackonis, „Prieš ribotą realizmo supratimą“, *Literatūra ir menas*, 1956, spalio 13, Nr. 41, p. 3.

⁵² LKP CK sekretoriaus V. Niunkos 1953 m. liepos 3 d. laiškas „Tarptautinės knygos“ atstovui A. Zmeului, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 133, b. 45, l. 164.

⁵³ LSSR laikraščių ir žurnalų, numatytų eksportuoti 1955 m., sąrašas, *ibid.*, ap. 192, b. 18, l. 102.

⁵⁴ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1954 m., LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 24, l. 34.

⁵⁵ *Ibid.*, l. 35; LSSR Glavlito pirminės partinės organizacijos 1955 m. rugsėjo 23 d.–1956 m. lapkričio 13 d. ataskaita, LYA LKP DS, f. 7759, ap. 1, b. 13, l. 59.

⁵⁶ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1956 m., LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 28, l. 26.

⁵⁷ Ibid., l. 25.

⁵⁸ K. Sinkevičius, „Šešiabriaunio spaudo imperija...“, p. 29.

⁵⁹ V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, V., 1994, p. 114.

⁶⁰ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1957 m., LYA LKP DS, f. 1771, ap. 193, b. 9, l. 84.

⁶¹ A. Streikus, op. cit., p. 44.

⁶² Ibid.

⁶³ LKP CK sekretoriaus A. Sniečkaus 1956 m. gruodžio 6 d. raštas SSKP CK Prezidiumui, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 190, b. 10, l. 112.

⁶⁴ Ibid., l. 121.

⁶⁵ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1957 m., ibid., ap. 193, b. 9, l. 67.

⁶⁶ Ibid., l. 69; J. Čekys, *Knygos kūrėjų talkoje*, V., 1995, p. 14.

⁶⁷ K. Sinkevičius, „Šešiabriaunio spaudo imperija...“, p. 29.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ T. Горяева, op. cit., c. 313.

⁷⁰ A. Streikus, op. cit., p. 46.

⁷¹ Pažyma apie LSSR Glavlito darbą, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 205, b. 12, l. 78.

⁷² J. Čekys, op. cit., p. 68.

⁷³ Pažyma apie bibliotekų knygų fondų valymą 1959 m., LYA LKP DS, f. 1771, ap. 205, b. 12, l. 89.

⁷⁴ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1958 m., ibid., l. 27.

⁷⁵ Ibid., l. 30.

⁷⁶ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1959 m., ibid., b. 39, l. 27.

⁷⁷ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1960 m., ibid., ap. 208, b. 13, l. 22.

⁷⁸ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1958 m., ibid., ap. 205, b. 12, l. 28.

⁷⁹ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1959 m., ibid., b. 39, l. 28.

⁸⁰ V. Tininis, op. cit., p. 110.

⁸¹ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1958 m., LYA LKP DS, f. 1771, ap. 205, b. 12, l. 29.

⁸² Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1959 m., ibid., b. 39, l. 28.

⁸³ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1958 m., ibid., b. 12, l. 33.

⁸⁴ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1959 m., ibid., b. 39, l. 30.

⁸⁵ Ibid., l. 29.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ *Rašytojas ir cenzūra*, p. 552–553.

⁸⁸ Pažyma apie bibliotekų knygų fondų valymą 1959 m., LYA LKP DS, f. 1771, ap. 205, b. 12, l. 87.

⁸⁹ LSSR Glavlito pirminės partinės organizacijos 1958 m. spalio 28 d.–1959 m. lapkričio 11 d. ataskaitinis pranešimas, ibid., f. 7759, ap. 2, b. 3, l. 42.

⁹⁰ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1957 m., ibid., f. 1771, ap. 193, b. 9, l. 78.

⁹¹ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1958 m., ibid., ap. 205, b. 12, l. 50.

⁹² Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1959 m., ibid., b. 39, l. 39.

⁹³ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1958 m., ibid., b. 12, l. 53.

⁹⁴ A. Streikus, op. cit., p. 49.

⁹⁵ A. Brazaitis, „Glavlito nuostatai. Pagrindiniai jų principai“, *Rašytojas ir cenzūra*, p. 399.

⁹⁶ SSRS Glavlito viršininko P. Romanovo 1959 m. birželio 11 d. nurodymas dėl užsienio literatūros saugojimo ir naudojimo instrukcijų, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 205, b. 12, l. 8.

⁹⁷ Ataskaita apie LSSR Glavlito užsienio literatūros, gaunamos paštu, kontrolę 1959 m., ibid., b. 39, l. 6.

⁹⁸ „Instrukcija dėl kapitalistinių šalių literatūros saugojimo ir naudojimo“ 1958 m., ibid., l. 9.

⁹⁹ Ataskaita apie LSSR Glavlito užsienio literatūros, gaunamos paštu, kontrolę 1959 m., ibid., b. 39, l. 3.

¹⁰⁰ Pažyma apie užsienio organizacijų išleistą literatūrą, kurią LSSR Glavlitas patikrino 1960 m. sausio–spalio mėn., ibid., b. 9, l. 224.

¹⁰¹ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1960 m., ibid., ap. 208, b. 13, l. 22.

¹⁰² Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1960 m., ibid., l. 14.

¹⁰³ R. Misiūnas, R. Taagepera, *Baltijos valstybės: priklausomybės metai, 1940–1990*, V., 1992, p. 179.

¹⁰⁴ LSSR Glavlito viršininko M. Slizevičiaus 1961 m. gruodžio 19 d. laiškas Kauno, Klaipėdos ir Šiaulių cenzūros organams, LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 47, l. 13.

¹⁰⁵ LSSR Glavlito viršininko M. Slizevičiaus 1961 m. birželio 30 d. laiškas Kauno, Klaipėdos ir Šiaulių cenzūros organams, ibid., l. 8.

¹⁰⁶ LSSR Glavlito pirminės partinės organizacijos sekretoriaus ataskaita, LYA LKP DS, f. 7759, b. 6, l. 80.

¹⁰⁷ LSSR Glavlito pirminės partinės organizacijos sekretorės A. Kačerginskos ataskaita, *ibid.*, b. 5, l. 55.

¹⁰⁸ *Ibid.*, l. 85.

¹⁰⁹ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1962 m., LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 51, l. 25.

¹¹⁰ LSSR Glavlito viršininko M. Slizevičiaus 1961 m. rugsėjo 16 d. laiškas visiems cenzūros organams, *ibid.*, b. 47, l. 11.

¹¹¹ LSSR Glavlito pirminės partinės organizacijos sekretorės A. Kačerginskos 1961 m. laiškas LKP CK, LYA LKP DS, f. 7759, ap. 2, b. 5, l. 91.

¹¹² Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1963 m., LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 56, l. 16.

¹¹³ R. Lankauskas, „Ilgas ir sunkus vieno netikusio autoriaus auklėjimas“, *Rašytojas ir cenzūra*, p. 109.

¹¹⁴ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1963 m., LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 56, l. 9.

¹¹⁵ Ataskaita apie LSSR Glavlito užsienio literatūros kontrolę 1963 m., *ibid.*, b. 57, l. 6.

¹¹⁶ *Ibid.*, l. 3.

¹¹⁷ LSSR Glavlito pirminės partinės organizacijos sekretorės Žumbakienės ataskaitinis pranešimas, LYA LKP DS, f. 7759, ap. 2, b. 7, l. 63.

¹¹⁸ LSSR Glavlito 1-ojo skyriaus pasitarimo, įvykusio 1964 m. gegužės 7 d., protokolas, LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 58, l. 9.

¹¹⁹ LSSR Glavlito pirminės partinės organizacijos sekretorės Žumbakienės ataskaitinis pranešimas, LYA LKP DS, f. 7759, ap. 2, b. 7, l. 71.

¹²⁰ T. Горяева, *op. cit.*, c. 325.

¹²¹ Ataskaita apie LSSR Glavlito darbą 1964 m., LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 63, l. 19.

¹²² LSSR Glavlito pirminės partinės organizacijos uždaro susirinkimo, įvykusio 1964 m. balandžio 21 d., protokolas Nr. 9, LYA LKP DS, f. 7759, ap. 2, b. 8, l. 23.

Gauta 2004 10 12

Vilniaus universitetas,

Universiteto g. 3, Vilnius

Jurga Pukinskaitė

GLAVLIT IN LITHUANIA, 1953–1964

Summary

The censorship institutions intended to maintain the monopolistic control of public life were one of the most important supporting structures of Soviet ideology. On the basis of archival material relating to the Glavlit of the Lithuanian SSR, which carried out censorship in Lithuania, the activities of the republic's Glavlit in the post-Stalin times in between 1953 and 1964, the periods of its most intensive activity are analysed and reviewed in this article.

As the leaders of the USSR and the country's international position were changing during this period, new ideological priorities emerged, and relations of the Party's governing structures with intellectuals became directly dependent on the change in the Party's leadership. At the beginning of the rule of both Nikita Khrushchev and Leonid Brezhnev, cultural matters were neglected; temporary upheavals also took place, which created conditions for a brief period of freedom. After Stalin's death, a more humane policy was especially noticeable in cultural life, although the after effects of the personality cult still strongly repressed any freer thought. However, more works of Lithuanian classics and the classics of other nations were allowed to be published, political and cultural initiatives could be expressed more openly. People tried to avoid censorship, reorganise the system of culture and educational institutions and rebuild some historic and cultural monuments. Post-Stalin liberalisation brought relief to

Lithuanian intellectuals in the creative arts – the Communist Party and Glavlit began to tolerate ideologically neutral works; the primitive nature of Stalinist culture could be discarded. Although bureaucratic centralisation did not allow artists to express themselves fully, the abandonment of repressive policy encouraged the creativity of many intellectuals.

However, such temporary breaks merely signified a search for new forms of control; a new ideological platform was being created. In 1957, when information about the events in Hungary and Poland reached Lithuania, more attention was paid to ideological works and attempts to create a uniform Soviet culture became more active. Centralised Communist cultural policy based on a class perspective did not tolerate any manifestations of nationalism, while criteria for the evaluation of art followed the benchmarks of socialist realism. Creative works issued during the “thaw” were returned to special funds and intellectuals in the arts were forced to participate more actively in propaganda campaigns. Once again the unity of the Soviet Union was stressed; manifestations of local identity were suppressed, slogans of “revolutionary vigilance” were raised and work of the censors again intensified. At the beginning of the 1960s the KGB became more interested in censorship. Khrushchev's speeches against formalism and impressionism in the arts became a basis for suppressing manifestations of Western culture.